

Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü **Onur YILDIRIM**

İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, 363 sayfa.

ISBN: 9756176679

Hazırlayan: Duygu ÖZTÜRK*

2006 yılında yayınlanan *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, Doç. Dr. Onur Yıldırım'ın Princeton Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu doktora tezinin Türkçe'ye çevirisidir. Bu çalışmada, Türk ve Yunan tarih yazınında önemli yerlere sahip olan zorunlu mübadele konusunun eleştirel bir bakış açısıyla karşılaştırmalı analizi yapılmaktadır.

Bu zamana kadar, Türk-Yunan zorunlu mübadelesi hem politika yapıcılar arasında hem de akademik çevrelerde azınlık sorununun barışçıl ve başarılı çözümü olarak değerlendirilmiş ve birçok azınlık sorununun çözümü için de model olarak alınmıştır. Hâkim olan başarı öyküsü görüşünün yanı sıra, olayın tarafları olmaları nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'da konu ile ilgili birbirlerinden oldukça farklı değerlendirmeler mevcuttur. Özellikle ulus-devlet çerçevesinde milliyetçi söylemlerle amaç, mübadele konusunun bilimsel analizinden ziyade mevcut politik çıkarlara hizmet edecek şekilde taraflı değerlendirmeler haline gelmiştir. Mübadele Antlaşmasından etkilenen yaklaşık 2 milyon insanın hikâyesi, siyasi iktidarın ideolojik amaçları doğrultusunda ya hatırlanmış ya da unutulmuştur; Yunan tarihçiliği 'hatırlama'yı tüm çalışmalarının özüne yerleştirirken, Türk tarihçiliği de kendisine 'unutmayı' kılavuz edinmiştir (s 27).

Mevcut olan bu taraflı, belli amaca hizmet eden değerlendirmelerin yanı sıra son zamanlarda sosyal bilimciler arasında konuya daha eleştirel yaklaşımlar da olmaya başlamıştır. Yıldırım'ın bu çalışmasındaki amacı Türk-Yunan Mübadelesini bilimsel bir araştırma konusu olarak modern Türk tarihçiliğinin gündemine taşıyarak, erken Cumhuriyet tarihine karşı son zamanlarda gelişmekte olan eleştirel tarih yazınına katkıda bulunmaktır (s.34-35). Yazar konu ile ilgili çalışmalar açısından Yunan tarafını çok iyi belgelenmiş ve incelenmiş olarak değerlendirirken Türk tarafında konunun ihmal edildiğini düşünmektedir. Bu nedenle olayın Yunan tarafı mevcut literatüre hâkimken, Türk tarafıyla ilgili kaynak eksikliği resmin bir bütün olarak algılanmasını engellemektedir. Mübadele konusunun araştırılmasında Türk tarihçiliğinin Yunan tarihçiliğinin gerisinde kaldığını düşünen yazar, bu çalışmayla Türk tarihinde önemli bir boşluğu doldurmayı ve eksik kalan resmi tamamlamayı temel amaçlarından biri olarak belirtmektedir.

Çalışma birincil ve ikincil Türkçe, Yunanca ve İngilizce kaynaklar incelenerek hazırlanmıştır. Türkçe ve Yunanca kaynakların beraber kullanılması bu çalışmayı benzerleri arasında farklı bir yere taşımaktadır. Yazılı kaynakların yanı sıra, mübadeleden etkilenmiş insanlarla yapılan söyleşiler de çalışmanın farklılığına katkıda bulunmuştur. Yazar Yunan arşivlerine ulaşmada sıkıntı çekmediğini söylerken, çalışmanın birçok yerinde çoğu konu-

* Doktora Adayı, Siyaset Bilimi Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara, E-Posta: duyguoz@bilkent.edu.tr

nun Türk Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin araştırmacılara açılmasıyla açıklığa kavuşacağını belirtmektedir.

Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yazar mübadele konusunun diplomatik sürecini derinlemesine incelemektedir. İkinci bölüm ise Mübadele Antlaşması'nın uygulanma süresini incelemektedir. Antlaşmanın dâhilinde tutulan kişilerin transferleri, yerleştirilmelerinde izlenen politikalar ve mallarının tazminleri bu bölümün temel konularıdır. Bu bölümde cevap aranan temel sorulardan biri, Türk muhacirleri neden/nasıl kültürel özelliklerini ikinci plana atıp var olan kültürel çerçeveye bütünlüştürürken, Yunan mülteciler neden/nasıl kalıcı bir mülteci kimliği geliştirebilmişlerdir.

Mübadele Antlaşmasını ortaya çıkaran diplomatik sürecin incelendiği birinci bölümde yazar süreci “Yunan Tarafı” ve “Türk Tarafı” olarak ikiye ayırarak değerlendirilmektedir. Öncelikle Mübadele fikrinin nasıl ortaya çıktığı konusu derinlemesine incelenmektedir. Balkan Savaşları'ndan itibaren bölgede yaygın olarak nüfus hareketlerine dikkat çeken yazar, mübadelenin Lozan'da ortaya çıkmış bir fikir olmadığını göstermektedir. Nüfus mübadelesi hem Türkiye hem de Yunanistan'da fikren ve fiilen mevcutken, taraflar arasındaki konu bu mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olacağı ve mübadeleye kimlerin dâhil olacağı olmuştur. Yıldırım'a göre her iki taraf da en başından beri zorunlu mübadeleye sıcak baktıklarından asıl tartışmalar mübadeleye kimlerin dâhil edileceği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Türk tarafı önceleri Orta Anadolu'da yaşayan, Türkçe konuşan Ortodoks Hris-tiyanlar olarak bilinen Karamanlılar dışında bütün Anadolu Rumlarının koşulsuz değişimini hedeflemekteydi (s.106). Atina hükümetiyse, İstanbul'daki Rumları ve Batı Trakya'daki Müslümanları da kapsayacak top yekûn bir nüfus mübadelesi fikrini benimseyen Venizelos'tan farklı olarak, İstanbul'daki Rumların bu tür bir projeye dâhil edilmesine tamamen karşıydı (s.87). İstanbul Rumlarının kalıp kalmayacakları sorusuna ek olarak Batı Trakya'nın geleceği için Türk tarafı bir referandumun yapılmasında ısrarcıydı. Görüşmeleri neredeyse durdurma noktasına getiren iki belirsizlik Curzon'un ortaya attığı teklifle çözümlenmiştir. Yapılan teklif İstanbul'daki Rum nüfusun bu şehirde olduğu gibi kalmaları şartıyla, Batı Trakya'daki 124 bin Müslüman mübadelenin dışında tutulmasıydı (s.102). Yazara göre Türk tarafının İstanbul Rumlarının muaf tutulması fikrini kabul etmesi görüşmelerde bir dönüm noktası olmuştur (s. 103). Teklifin kabul edilmesiyle Türkiye görüşmelerin en başından itibaren arkasında durduğu her iki şartından –Batı Trakya'da referandum ve İstanbul Rumlarının mübadele kapsamında olması– da vazgeçmiştir. Yıldırım'a göre, Türkiye'nin en başından beri oldukça sert olan tutumunun son anda değişmesinde bir diğer tartışma konusu olan 'Ermeni Vatanı' sorunun büyük etkisi olmuştur. Çünkü Türkiye'nin Ermeni sorunu ile Batı Trakya hakkında savunduğu görüşler çatışmış, bu da Türkiye'nin Lozan'a taşıdığı tezleri zayıflatmıştır (s.109-110). Ermeni Vatanı sorununun yanı sıra, İsmet Paşa'nın Batı Trakya hakkındaki düşüncesi (s. 113) ve Amerika'nın tavrı (s. 125) yazarın bu tavır değişikliğinde önemli gördüğü diğer nedenlerdir.

Zorunlu Mübadele Antlaşması, Türk ve Yunan tarafların kimlerin mübadele kapsamında olacağı konusunda anlaşmalarından sonra 30 Ocak 1923'te imzalanmıştır. Antlaş-

mayla beraber, antlaşmanın imzalanmasından önce yurtlarından ayrılmış ama evlerine dönme umudu taşıyan yüz binlerce Rum'un fiili durumları yasallaşmış (s.138), her iki ülkedeki azınlıkları göçmen haline getiren on yıllık bir süreç de resmiyet kazanmıştır (s. 143).

Çalışmanın ikinci bölümünde Mübadele Antlaşmasının uygulanışı, karşılaşılan zorluklar, mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmeleri, tazminleri, gittikleri ülkelere ekonomik ve sosyal adaptasyonları ile politik duruşları incelenmektedir. Yazar konuyu Türkiye ve Yunanistan'daki durumları karşılaştırmalı vermeyi tercih etmektedir. Bu şekilde bir ülkedeki eksiklik, anlayış farklılıkları ve izlenen politikaların göçmenlerin yaşamlarındaki etkileri daha iyi anlaşılacaktır. Yaklaşık 10 yıllık dönemin incelenmesi 3 bölümde sunulmuştur. Öncelikle Mübadele Antlaşması'nın temel hatları belirtilmiş, metnin eksikleri ve hataları ortaya konmuştur. İkinci aşamada göçmenlerin durumları, yolculukları ilgili hükümetlerce yapılan hazırlıklar göz önünde tutularak incelenmiştir. İkinci bölümün son kısmında çalışma boyunca isimleri geçen, her iki ülkede göçmen işleriyle ilgilenmek için oluşturulan kurumların yapısı ve işleyişleri incelenmiştir.

Yazar mübadelenin büyüklüğünü somutlaştırmak için rakamlarsal değerlendirme yapmaktadır. 1928 nüfus sayımına göre 6.2 milyon nüfusa sahip olan Yunanistan'ın 1.1 milyonu Asya ve Trakya'dan gelen insanlardan oluşmaktaydı (s. 152). 1927 nüfus sayımına göre 13.6 milyon nüfusa sahip Türkiye'de göçmen nüfusu 627 bin kadardır (s.152). Bu sayıya zorunlu mübadele Antlaşması ile Yunanistan'dan gelen Müslümanlara ek olarak Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan gelenler de dâhildir. Türkiye'ye gelenlerle gidenlerin oranı ve genel nüfus içerisindeki ağırlıkları çerçevesinde Türk tarih yazınında yaygın olan kanı Türkiye'nin mültecileri yerleştirmesinde önemli bir engelle karşılaşılmadığı yönündedir (s. 154-155). Yazarın bu çalışmadaki temel amaçlarından birisinin de Türk tarafı hakkında yerleşmiş olan bu görüşü teorik ve olgusal düzeyde sorgulamak, olayın bilinmeyen ya da göz ardı edilen taraflarına dikkat çekmek olduğu unutulmamalıdır.

Yıldırım'a göre göçmen sorunu sadece göçmenlerin yerleştirilmesi değil; göçmenlerin naklinden onların var olan ulusal çerçeveye ekonomik anlamda bütünleşmelerine kadar birçok mikro ve makro boyutu içermektedir (s. 155). Bu çerçevede Türk ve Yunan tarafının ne kadar başarılı olduklarını sorgulamaktadır. Yazar, çoğu konuda Yunanistan'ı göçmen sorunlarıyla savaşmada daha başarılı bulurken, bu durumun nedenlerini, ortaya çıkardığı sonuçları ve her iki ülkede göçmenlerin ne kadar ulusal çerçeveye bütünleşebildiklerini değerlendirmektedir. Yunan tarafının çeşitli uluslararası kuruluşlardan sağladığı kredilerin ve kurulan bağımsız Mülteci Yerleştirme Komisyonunun ülkedeki iskân ve göçmen sorunlarına cevap vermede hayati rol oynadığı çalışmada sürekli vurgulanan noktalardandır. Öte yandan, Türk tarafının göçmen konusunun üstesinden gelmedeki başarısızlığının temel nedenleri olarak yazar konunun bir iç meseleye dönüştürülerek dış yardımlara kapıların kapatılmasını ve projelerin gerçekleştirilmesi için etkin bir yönetimin olmamasını vurgulamaktadır (s. 163).

Mübadele Antlaşması, mübadeleye tabi tutulacakların özelliklerinden, mülkiyetlerin tasfiyesinde izlenecek yöntemlere kadar geniş bir konu yelpazesini açıklayan hükümler içermektedir (s. 181). Fakat yazar antlaşmayı konunun gerçek dinamiklerini –terk edilmiş

mülklerin durumu, tasfiye sorunu, tazminatın finansal maliyeti, mübadeleye tabi insanların mezhepsel farklılıkları, Türkiye'deki Yunan vatandaşlarının statüsü vb. – ve olası sonuçlarını göz önünde bulundurmaması bakımından eleştirmektedir. Yıldırım'a göre antlaşmanın en önemli sorunu azınlık tanımlamasıdır. Dini temel alarak yapılan tanımlama Türk ve Yunan ulusal kimliklerinin güçlendirilmesine hizmet ederken, 2 gruba zarar vermiştir: Etnik olarak aynı kökenden gelen ama kültür, din ve tarih açısından çoğunluktan farklı olan insanlar ile etnik olarak farklı olup, dini açıdan hedef gruplarla özdeşleştirilen insanlar (s. 184). Mübadele antlaşmasının dini temel nokta olarak almasıyla Karamanlılar, Ermeniler, Arnavutlar, Çerkezler, Süryaniler ve Bulgarlar topraklarından ayrılmış ve göçmen haline getirilmişlerdir. Yazar bu grupların Rumlar ve Müslümanlarla dini açıdan bağdaştırılarak antlaşmadan haksız yere etkilendiklerini savunmaktadır (s. 185).

Mübadele Antlaşmasının niteliklerinin eleştirel değerlendirmesinin yanı sıra yazarın dikkat çektiği diğer bir konu ise antlaşmanın uygulanmasıdır. Yıldırım'a göre, göçmenlerin mallarının tasfiyesi ve yerleştirilmeleriyle ilgili durum pek de Mübadele Antlaşması'nda öngörüldüğü gibi olmamıştır (s.199). Özellikle mülkiyet konusuyla ilgili Antlaşma maddelerini kafa karıştırıcı bulan yazar, uygulamada birçok maddenin yetkilerce ihlal edildiğini örnek vakalarla somutlaştırmaktadır (s. 199-202).

Yazarın üzerinde durduğu diğer bir nokta göçmenlerin taşınmaları ve diğer ülkeye varışlarıdır. Mübadele Antlaşması'nın imzalanmasından çok önce Anadolu'daki Rumlar ve Balkanlar'daki Müslümanların yer değiştirmeye başlamış olmalarına dikkat çeken yazara göre, göçmenlerin önemli bir bölümü kendi imkânlarıyla karşı kıyılara ulaşmış ve geride bıraktıkları mallarda ne hak iddia edebilmiş ne de tazminatını tam olarak gerçekleştirebilmişlerdir. Yazar, mülteci akınının büyüklüğü, ekonomik ve politik istikrarsızlığı göz önünde tutarak, dış destekler ve çeşitli projeler sonucunda mültecilerin hemen hepsinin yerleştirilmesi ve üreticilere dönüştürülmeleri bakımından Yunanistan'ı süreci başarıyla tamamlamış olarak değerlendirmektedir (s. 234). Yıldırım'a göre Müslüman muhacirler bakımından durum pek iç açıcı olmamıştır. Gidenlerin gelenlerden daha fazla olması nedeniyle muhacirlerin iskânlarında ciddi sorunlarla karşılaşmadığı yönündeki yaygın görüşü yazar ulaşabildiği sınırlı kaynaklarla çürütmeye çalışmıştır. Yazara göre Türkiye'ye gelen muhacirlerin yerleştirilmeleri, ekonomik ve sosyal hayata dâhil edilmeleri konularında iki temel sorunla karşılaşmıştır: Muhacirlere verilen bina ve arazilerde göçmenlerin özelliklerinin dikkate alınmayışı ve bu malların bulunduğu koşullar. Göçmenlere verilen yerlerin kendi özelliklerine uygun olmamalarının yanı sıra bu evlerin ya yerli halk tarafından işgal edildiği ya da çok kötü durumlarda olduğu yazarın dikkat çektiği noktalarıdır. Bununla beraber devlet memurlarının hırsızlık ve yolsuzluk olaylarına karışmaları ve bu durumu engelleyecek otoritenin olmayışı başarısız iskân politikasının nedenleri arasında belirtilmiştir (s. 248).

Mübadele Antlaşması çerçevesinde göçmen sorunlarıyla ilgilenen 3 temel kurumla ilgili kısımdan önce yazarın üzerinde durduğu son konu, göçmenlerin gittikleri ülkede üretime katılmaları ve sosyal olarak yerli halkla ne kadar bütünleşebildikleridir. Bu konuda Yıldırım Yunanistan'a göç eden yaklaşık 1,5 milyon mültecinin Yunan toplumundan ayrı bir kimlik oluşturduğuna dikkat çekmekte ve bunun nedenleri üzerinde

durmaktadır (s. 256-258). Rum mültecilerden farklı olarak, izlediği iskân politikalarının etkisiyle Müslüman muhacirlerin Türk toplumundan ayrı bir kimlik geliştirmelerinin önüne geçilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünün son kısmında Mübadele Antlaşması ile kurulan ve göçmen sorunlarına çözüm bulmak amacındaki kurumları incelemiştir. Yazar bu 3 kurumu –Karma Komisyon, Mülteci Yerleştirme Komisyonu MYK (Yunanistan) ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti MİİY (Türkiye)– yeri geldikçe vermek yerine ayrı bir alt başlık altında incelemeyi tercih etmiştir. Bunun nedeni olarak yazarın bu kurumların amaçlarına hizmet etmelerinde yetersiz kaldıklarını gösterme çabası düşünülebilir.

Öncelikle Mübadele Antlaşması ile kurulan ve antlaşmanın uygulanması ile ilgili kilit kurum olan Karma Komisyon'un amaç ve görevleri ile bunları gerçekleştirmede bu kurumun ne kadar başarılı olduğu sorgulanmıştır. Her ne kadar Mübadele Antlaşması'nın uygulanmasında temel organ Karma Komisyon olsa da, çıkan anlaşmazlıklarda ulusal hükümetlerin yetki alanlarında son sözleri söyleyen merciler olmaları Komisyonu etkisiz hale getirmiştir (s. 266-267). İkinci olarak yazar, Yunanistan'daki mültecilerin iskân programının tasarlanması ve denetlenmesi konusunda tam yetkiye sahip Mülteci Yerleştirme Komisyonu'nu incelemektedir. Yunan hükümetinin kontrolü dışında ve uluslararası bir yapıya sahip olan bu komisyon hakkında çeşitli sahtekârlık ve dolandırıcılık haberler varsa da yazar MYK'nin iyi iş çıkardığını düşünmektedir. MYK'nin özellikle mültecileri yerleştirme konusunda başarılı olduğunun fakat bu mültecilerin üreticilere dönüştürülmesinde benzer başarı gösteremediğinin altını çizmektedir (s. 282-284). Yazar son olarak, Türkiye'de kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ni incelemektedir. Türkiye'yi göçmen sorunlarıyla ilgilenecek etkin bir kurumun kurulması konusunda başarısız bulan yazar, kurumun fazla bürokratik olmasının, rüşvet, yolsuzluk, adam kayırmanın ve farklı hükümet kurumları arasında işbirliği eksikliğinin kurumun etkinliğini zayıflattığını savunmaktadır.

Doç. Dr. Onur Yıldırım'ın oldukça geniş çaplı araştırmaları sonucunda hazırladığı doktora tezinin Türkçe çevirisi olan bu çalışma, mübadele konusunda yaygın kabul görmüş Türk tarih yazınında eksik olan ve tarafı yansıtılan çoğu konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Olaya yalnızca diplomasi penceresinden bakmayıp, mübadeleden etkilenen yaklaşık 2 milyon insanın sosyal ve ekonomik hayatlarındaki altüst olmayı, Türkçe ve Yunanca belgelerle destekleyerek madalyonun diğer yüzünü de okuyucuya sunmaktadır. Yazarın eleştirel yaklaşımı kimi zaman sert olsa da, okuyucuyu bu zamana kadar bildiklerini sorgulamaya yöneltecek güçtedir. Sırf konu ile ilgilenen uzman ve politikacıların değil, Türkiye ve Yunanistan'ın bu süreci nasıl geçirdiğini merak eden herkesin rahatlıkla okuyabileceği, akıcı bir kaynaktır.